

QATTIQ XULQ-ATVOR BUZILISHI. MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARDA XULQ-ATVOR BUZILISHINING SABABLARI

Jo'raboyeva Maftuna Sherquzi qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

21_08-gurux 2-kurs

Annotatsiya; Ushbu maqola bugungi kunda dolzarb bo'lgan masalalardan biridir. Bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar mavzusi, shuningdek, xulq-atvorda inson psixologiyasi tobora dolzarb bo'lib qolmoqda. Bolalar psixologiyasining barcha nozik tomonlarini tushunish uchun, buzilishlar va xatti-harakatlarning buzilishi turlarini o'rganish, shuningdek, uni tuzatish va umuman bolani tarbiyalashga to'g'ri yondashuvni topish to'g'risida

Kalit so'zlar; bolalar, ota-onalar, xulq-atvor, og'ishishlar, konformal, giperaktivlik, infantil, tajavuskor, o'yin terapiya, qum terapiya, norozilik.

Har bir inson har xil, va ikkita bolaning xatti-harakatlarida og'ishlarning paydo bo'lishi bir xil sabablarga ega deb hisoblash, aksariyat hollarda noto'g'ri. Ba'zida huquqbuzarliklar birinchi navbatda shartli bo'lishi mumkin va insonning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Masalan, bu aqliy jarayonlarning doimiy o'zgarishi, harakatlanish sustligi yoki disinhubitsiya, intellektual buzilishlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Bunday og'ishlar "neyrodinamik buzilishlar" deb nomlanadi. Bola asabiy qo'zg'aluvchanlik, doimiy hissiy beqarorlik va hatto xatti-harakatlaridagi keskin o'zgarishlarga duch kelishi mumkin. Giperaktivlikka ega bo'lgan bolalarning xulq-atvorining notekisligi xususiyatlari psixikaning yetarlicha shakllanmagan tartibga solish mexanizmlarini, birinchi navbatda o'zini tutishni xatti-harakatlarning buzilishlarini shakllantirishning asosiy holati va aloqasi sifatida ko'rsatiladi.

Namoyish qiluvchi xatti-harakatlar

Bunday holda, u qabul qilingan normalar va qoidalarni ataylab va qasddan buzadi. Bundan tashqari, uning barcha harakatlari asosan kattalarga qaratilgan. Ko'pincha, bu xatti-harakatlar quyidagicha namoyon bo'ladi: bola kattalar huzurida jilmayadi, lekin agar ular unga e'tibor bermasa, u tezda o'tadi. Agar bola markazda bo'lsa, u o'zini soqovini namoyish qilib, o'zini masxaraboz kabi tutishni davom ettiradi. Ushbu xatti-harakatning qiziqarli xususiyati shundaki, agar kattalar bolaga uning noto'g'ri xatti-harakatlari to'g'risida izoh berishsa, u o'zini yanada faolroq ko'rsata boshlaydi va har qanday yo'l bilan aldanadi. Shunday qilib, bola og'zaki bo'lmagan harakatlar yordamida shunday deydi: «Men sizga mos bo'lmagan narsani qilaman. Menga bo'lgan qiziqishingiz yo'qolguncha men o'zimni shunday tutishda davom etaman. «

E'tiborning yetishmasligi asosiy sababdir. Xulq-atvor usuli chaqaloq tomonidan asosan e'tibor etishmayotgan hollarda qo'llaniladi, ya'ni kattalar bilan muloqot etishmayotgan va rasmiy bo'lmagan. Ma'lumki, xatti-harakatlar va psixika bir-biri bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun ba'zida namoyishkorona xatti-harakatlar bolalar tomonidan va bolaga etarlicha e'tibor beriladigan etarlicha farovon oilalarda qo'llaniladi. Bunday vaziyatlarda shaxsiyatning o'z-o'zini qoralashi ota-onalarning

kuchi va boshqaruvidan chiqib ketishga urinish sifatida ishlatiladi. Aytgancha, ko'p hollarda asossiz yig'lash va asabiylashish, bola tomonidan kattalar oldida o'zini tasdiqlash uchun ham qo'llaniladi. Bola ularga bo'ysunishini qabul qilishni istamaydi, hamma narsada itoat qilishi va itoat qilishi kerak. Aksincha, u oqsoqollar ustidan "eng yaxshi narsalarga erishishga" harakat qilmoqda, chunki bu unga o'z ahamiyatini oshirish uchun kerak.

Haddan tashqari intizomli xatti-harakatlarni mutaxassislar buni konformal deb atashadi. Odatda, kattalar o'z farzandlarining bunday xatti-harakatlaridan faxrlanishadi, ammo, yuqorida aytilganlarning hammasi kabi, bu me'yordan chetga chiqish. Shubhasiz itoatkorlik, o'z fikriga zid bo'lgan qoidalarga ko'r-ko'rona rioya qilish, ba'zi hollarda, bolaning yanada jiddiy ruhiy kasalliklariga olib kelishi mumkin. Haddan tashqari topshirishning sababi ota-onalarning avtoritar tarbiya uslubi, haddan tashqari himoya va nazorat bo'lishi mumkin. Bunday oilalardagi bolalar ijodiy rivojlanish imkoniyatiga ega emaslar, chunki ularning barcha harakatlari ota-onalarning munosabati bilan cheklangan. Ular birovning fikriga juda bog'liq, birovning ta'sirida nuqtai nazarni tezda o'zgartirishga moyil. Va allaqachon tushunganingizdek, xulq-atvorni aniqlashda inson psixologiyasi juda muhim rol o'ynaydi. Xulq-atvoriga ko'ra, bolaning ruhiy muammolari borligini, oilasi, qarindoshlari va do'stlari bilan qanday aloqada ekanligini, o'zini qanchalik muvozanatli va xotirjam tutishini aniqlash mumkin.

V.V.Kovalev Xulq-atvor qiyinchiliklarining paydo bo'lishida eng katta ahamiyat mikrososyal muhitning noqulay sharoitlari, noto'g'ri tarbiya yoki psixotraumatik vaziyatlar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan patokarakterologik rivojlanishga tegishli ekanligini ta'kidlaydi.

Noqulay tarbiya muhitida bolada barqaror salbiy hissiy holatlar rivojlanadi. Salbiy hissiy reaksiyalar va hayotga va odamlarga munosabat rivojlanadi. Ushbu hissiy holatlar, ildiz otib, bolaning aqliy faoliyati va xatti-harakatlarini salbiy tarzda tartibga sola boshlaydi va keyingi yoshda salbiy hayotiy pozitsiyani shakllantirishga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalardagi xatti-harakatlarning buzilishi turlari

Tadqiqotchilar Kumarina G.F., Vayner M.E., Vyunkova Yu.N. va boshqalar quyidagi odatiy xulq-atvorni ajratadilar: giperaktiv xatti-harakatlar (asosan bolaning neyrodinamik xususiyatlariga bog'liq), namoyishkorona, norozilik, infantil, tajovuzkor, konformal va simptomatik (bu erda o'rganish va rivojlanish shartlari, uslubi kattalar bilan munosabatlar, oilaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari hal qiluvchi omillardir). Giperaktiv xulq-atvori bo'lgan bolalarda doimiy harakatga bo'lgan ehtiyoj ortadi. Chaqaloqlarda bu ehtiyojni qat'iy xulq-atvor qoidalari bilan to'sib qo'yish, mushaklarning kuchayishi kuchayadi va diqqat keskin yomonlashadi, ish qobiliyati juda pasayadi va qattiq charchoq paydo bo'ladi. Namoyishkor xatti-harakatlar bilan bola qabul qilingan xatti-harakatlar me'yorlari va qoidalarini qasddan va qasddan buzadi. Bolalarning norozilik xatti-harakatlarining turli shakllari mavjud – negativizm, qaysarlik, o'jarlik.

Semptom – bu kasallik belgisi, og'riqli namoyishlar. Bolaning simptomatik xulq-atvori – bu o'ziga xos tarzda, hozirgi vaziyat bola uchun endi chidab bo'lmasligini

ogohlantiruvchi signaldir (masalan: qusish yoki ko'ngil aynish oiladagi noxush, og'riqli vaziyatning aksi sifatida).

Agressiv xatti-harakatlar bola tomonidan amalga oshiriladigan maqsadli va zararli harakatlar deb nomlanadi. Bola jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalarga zid keladi. Bu jonli va jonsiz narsalarga zarar etkazadi, atrofdagi odamlarga psixologik noqulaylik tug'diradi va jismoniy zarar yetkazadi.

Enikolopov S.N uning asarlarida quydagilarni qayd etadi:bolaning tajavuskor harakatlari,ko'pincha maqsadga erishish vositasi sifatida ishlaydi.Bu psixalogik yengillik bo'lishi mumkun. To'sib qo'yilgan va va qondirilmagan ehtiyojlarni muhabbat,o'zini tasdiqlash,o'zini anglash ehtiyojlarni almashtiring.

Xulosa qilib aytganda xulq-atvor modeli va bolaning qanday qilib tarbiyalanganligiga bog'liq. Hayot tarzi, atrofdagi odamlarning xulq-atvori va ijtimoiy sharoitlari ham muhim rol o'ynaydi. Tuzatishning asosiy yo'nalishlaridan biri bu bolalar faoliyatini ularning qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlariga muvofiq ravishda tashkil etishdir. Har qanday tuzatishning vazifasi bolalarni emlash va ularning salbiy fazilatlari, yomon xulq-atvori va yomon odatlariga qarshi kurashishga undashdir. Albatta, endi bolalarning xulq-atvoridagi og'ishlarni tuzatishning boshqa yo'nalishlari va uslubiy usullari mavjud, ya'ni taklif, biblioterapiya, musiqa terapiyasi, logoterapiya, artterapiya, o'yin terapiyasi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, oxirgi usul eng ommabop va samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Karimov I.A.«Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori».O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining IXsessiyasida so'zlagan nutqida 1997.
2. Fayziyev Ya.M.«Umumiy va tibbit psixalogiya»Toshkent Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashiryoti 2000.
3. G'oziyev E.G.«Tarbiyasi qiyin o'smirlar psixalogiyasj».Lektorga yordam Toshkent-1984
4. To'laganova G.K «Yosh davrlari va pedagogik psixalogiya kursi bo'yicha tarbiyasi qiyin o'smirlar psixalogiyasiga metodik ko'rsatmalar».